

ANALYSIS OF THE LEGAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF THE ARAL SEA ECOLOGICAL CRISIS AND ECOLOGICAL MIGRATION

Gayrat Makhmudov

Lecturer

Shahrisabz State Pedagogical Institute

Shahrisabz, Uzbekistan

E-mail: gayratxikmatillayevich@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Aral Sea region, ecological crisis, environmental migration, constitution, human rights, freedom, nature, philosophy

Received: 25.05.25

Accepted: 27.05.25

Published: 29.05.25

Abstract: This article explores the impact of the ecological crisis in the Aral Sea region on human rights and freedoms and provides a constitutional and philosophical interpretation of the concept of environmental migration. It analyzes the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which guarantees the right to a healthy and safe environment, ensures ecological security, and supports the restoration of the Aral Sea region. The study also examines philosophical aspects of environmental migration, the relationship between humans and nature, and questions of freedom and existence.

OROLBO‘YI EKOLOGIK INQIROZI VA EKOLOGIK MIGRATSIYANING HUQUQIY VA FALSAFIY ASPEKTLARINI TAHLIL QILISH

G‘ayrat Mahmudov

o‘qituvchi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

Shahrisabz, O‘zbekiston

E-mail: gayratxikmatillayevich@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: Orolbo‘yi, ekologik inqiroz, ekologik migratsiya, konstitutsiya, inson huquqlari, erkinlik, tabiat, falsafa

Annotatsiya: Mazkur maqolada Orolbo‘yi ekologik inqirozining inson huquqlari va erkinliklariga ta‘siri, ekologik migratsiya tushunchasining konstitutsiyaviy va falsafiy talqini yoritilgan. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida insonning sog‘lom va xavfsiz atrof-muhitga bo‘lgan huquqi, ekologik xavfsizlikni

ta'minlash masalalari hamda Orolbo'yi hududining tiklanishiga doir konstitutsiyaviy kafolatlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ekologik migratsiyaning falsafiy jihatlarini, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, erkinlik va mavjudlik masalalari chuqur ko'rib chiqiladi.

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ И ФИЛОСОФСКИХ АСПЕКТОВ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО КРИЗИСА АРАЛЬСКОГО МОРЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ МИГРАЦИИ

Гайрат Махмудов

Преподаватель

Шахрисабзский государственный педагогический институт

Шахрисабз, Узбекистан

E-mail: gayratxikmatillayevich@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Приаралье, экологический кризис, миграция, конституция, права человека, свобода, природа, философия

Аннотация: В статье рассматривается влияние экологического кризиса Приаралья на права и свободы человека, а также дается философско-конституционная интерпретация понятия экологической миграции. Анализируются положения новой редакции Конституции Республики Узбекистан, касающиеся права человека на благоприятную окружающую среду, обеспечения экологической безопасности и восстановления региона Приаралья. Особое внимание уделено философским аспектам экологической миграции, взаимосвязи человека и природы, вопросам свободы и существования.

Kirish

Bugungi kunda global muammolar ichida ekologik inqiroz insoniyat taqdiriga bevosita ta'sir ko'rsatayotgan muhim omillardan biridir. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlarning markazida "Inson qadri uchun" tamoyili, jamiyat va davlat tizimida esa "Inson-jamiyat-davlat" yondashuvi asosiy g'oya sifatida ilgari surilmoqda. Bu yondashuv yangi tahrirdagi Konstitutsiyamiz mazmunida chuqur o'rin olgan bo'lib, ayniqsa inson huquqlari va erkinliklarini ta'minlash borasida tub burilishlarga yo'l ochmoqda.

Falsafiy nuqtayi nazardan olib qaraganda, inson mavjudligi va erkinligining muayyan makonda, ya'ni tabiiy va ijtimoiy muhitda namoyon bo'lishi bevosita yashash sharoitlari bilan chambarchas bog'liqdir. Ayni paytda ekologik muammolar, xususan, Orolbo'yi hududidagi ekologik tanazzul insonlarning o'z yashash hududini tark etishiga, ya'ni ekologik migratsiyaga sabab bo'layotgan kuchli omillardan biridir. Bu esa inson erkinligi, tanlov huquqi va mavjudlik chegaralarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Metodlar

Ekologik migratsiya va uning falsafiy hamda Konstitutsiyaviy ta'sirlarini o'rganish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Huquqiy tahlil: O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi so'nggi o'zgarishlar, ayniqsa ekologik xavfsizlikni va Orolbo'yi hududining tabiiy muhitini muhofaza qilishni ta'minlovchi normalar tahlil qilindi.

- Xalqaro ma'lumotlar tahlili: Birlashgan Millatlar Tashkilotining atrof-muhit va inson salomatligi o'rtasidagi bog'liqlik haqida taqdim etgan ma'lumotlari o'rganildi.

- Ekologik migratsiya tushunchasi: Xalqaro migratsiya tashkiloti (XMT) tomonidan taklif qilingan ekologik muhojirlar ta'rifi asosida ekologik migratsiya tushunchasi tahlil qilindi.

Natijalar

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga kiritilgan o'zgarishlar, xususan, 49-modda orqali ekologik xavfsizlikni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab qo'yiladi. Mazkur modda "Har bir inson sog'lom va qulay atrof-muhitda yashash huquqiga ega. Davlat ekologik tizimni muhofaza qilish va tiklash bo'yicha chora-tadbirlarni ko'radi" deb belgilaydi. Bu yondashuv, bir tomondan, ekologik huquqni huquqiy me'yor sifatida mustahkamlasa, ikkinchi tomondan, inson tabiatdan ajralmas mavjudot ekanligini e'tirof etuvchi falsafiy nuqtayi nazar bilan ham uyg'unlashadi.

Orolbo'yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish, uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash mas'uliyati ham Konstitutsiyada alohida qayd etilgan. Bu yondashuv zamidida inson qadr-qimmatini saqlash va u yashayotgan muhitni himoya qilish g'oyasi yotadi.

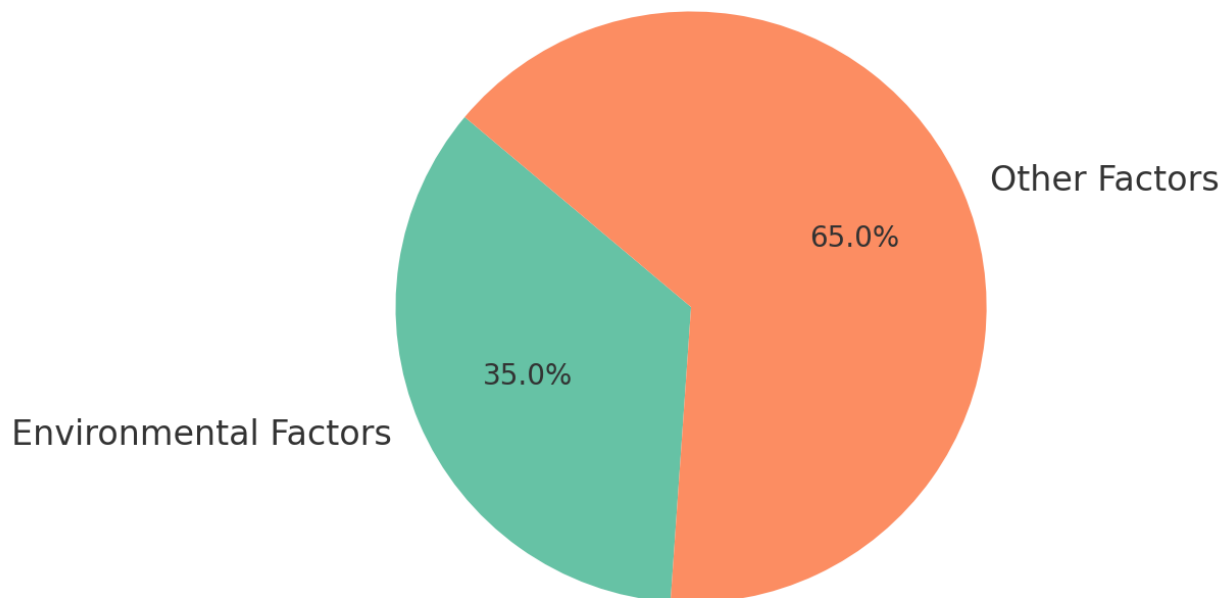
Shu nuqtayi nazardan olib qaraganda, insonning erkin harakati, yashash huquqi va qadr-qimmatini faqat muhit bilan uyg'unlikda mavjud bo'lishi mumkin. Bu fikrni fransuz faylasufi M. Merlo-Ponti ham ilgari surgan edi: "Insonning mavjudligi, ongining harakati har doim muayyan fazoda, muhitda sodir bo'ladi. Uni ajratib bo'lmaydi".

Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, inson sog'lig'ining qariyb 30-40 foizi atrof-muhit holatiga bog'liq. Iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi, cho'llanish kabi global ekologik muammolar insoniyat kelajagini xavf ostiga qo'yimoqda. Bu holat esa ekologik migratsiyani oddiy zarurat emas, balki inson erkinligi va omon qolish instinkti bilan bog'liq falsafiy zaruriyat sifatida talqin etishga asos yaratadi. Tadqiqotchi Z. B. Jo'rayev bu haqda shunday fikr bildiradi: "Ekologik migratsiya — bu shunchaki ko'chish emas, balki yashash va yashab qolish o'rtasidagi tanlovdir".

Bundan tashqari, Konstitutsiyaviy normalar har bir insonning sog'lom va qulay atrof-muhitga bo'lgan huquqini, uning ekologik holati haqida haqqoniy axborot olish erkinligini kafolatlaydi. Bu esa nafaqat ekologik xavfsizlikni, balki inson ongining erkin rivojlanishi, o'z mavjudligini idrok etish va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini ham ta'minlaydi. Ekologik

muhitning bu qadar chuqur ta'siri, uni nafaqat tabiiy resurslar manbai, balki ontologik zarurat sifatida tushunishga asos yaratadi.

Inson salomatligiga atrof-muhit ta'siri

Yuqoridagi diagrammada inson salomatligiga atrof-muhitning ta'siri tasvirlangan: BMT hisob-kitoblariga ko'ra, inson sog'lig'ining taxminan 35 foizi ekologik omillarga bog'liq. Bu raqamlar ekologik xavfsizlikni ta'minlashning dolzarbligini ko'rsatadi.

Muhokama

Orolbo'yi mintaqasida amalga oshirilayotgan ekologik tiklash ishlari, xususan, 2018-yildan boshlab 1,8 million gektardan ortiq maydonda ko'kalamzorlashtirish ishlari olib borilgani, BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar ko'magida "Yashil makon", "Qum bar'yarlari" kabi loyihalarning boshlanganligi ekologik migratsiya bosimini kamaytirishga xizmat qilmoqda. Ushbu jarayon aholining o'z yashash hududida qolishiga rag'bat yaratmoqda va insonning o'z vatanida tinch, sog'lom va qulay hayot kechirish huquqini ta'minlashda muhim omilga aylanmoqda.

Tadqiqotchi O. Rasulov ta'kidlaganidek, "Ekologik barqarorlik sharoitida ijtimoiy muhitning yaxshilanishi aholining majburiy ko'chish ehtimolini kamaytiradi, bu esa konstitutsiyaviy erkinliklar amalda ro'yobga chiqishini bildiradi" Bu fikr O'zbekiston Respublikasining yangilangan Konstitutsiyasida insonning sog'lom va xavfsiz atrof-muhitga bo'lgan huquqi (49-modda) bilan hamohangdir.

Jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirish, shaharsozlik faoliyatida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash, ekologik monitoring tizimlarini rivojlantirish orqali fuqarolarning ekologik muammolarga nisbatan ongli munosabati kuchaymoqda. Bu esa insoniyat va tabiat o'rtasidagi

o‘zaro aloqadorlikning nafaqat ijtimoiy, balki huquqiy-falsafiy ifodasidir. Falsafa doktori S. Yo‘ldoshev bu borada shunday deydi: “Tabiat va jamiyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash fuqarolik ongini, mas‘uliyatli yashash tamoyillarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi”.

Xalqaro miqyosda esa Lester Braunning “Ekologik qochqin” atamasini ilk bor 1976-yilda kiritganini esga olsak, u o‘z tadqiqotlarida shunday deydi: “Kelajakda suv taqchilligi, cho‘llanish va iqlim o‘zgarishi millionlab insonlarni o‘z yurtini tark etishga majbur qiladi. Bular ekologik muhojirlarning yangi toifalarini vujudga keltiradi”. Bu prognoz bugungi kunda Orolbo‘yi hududida yuzaga kelgan migratsion oqimlarda o‘z aksini topmoqda.

Shuningdek, Xalqaro migratsiya tashkiloti tomonidan ekologik muhojirlar haqida berilgan ta‘rifga ko‘ra, bu shaxslar yashash joyini tark etishga tabiatdagi to‘satdan yoki bosqichma-bosqich yuz bergan salbiy o‘zgarishlar sababli majbur bo‘lgan yoki ongli ravishda shunday qarorga kelgan shaxslardir. Bu ta‘rif ekologik muhojirlarning faqatgina majburiy emas, balki ongli tanlov asosidagi ko‘chish holatlariga ham e‘tibor qaratadi.

Ko‘rinib turibdiki, ekologik migratsiyani tushunish faqatgina demografik yoki iqtisodiy jarayon sifatida emas, balki bu hodisaning chuqur ontologik va ekzistensial ildizlari ham bor. Inson o‘z mavjudligini davom ettirish uchun muhit bilan uzviy aloqada bo‘lishi, uning muhofazasiga daxldorlik hissini sezishi kerak. Bu esa ekologik madaniyat va konstitutsiyaviy kafolatlar uyg‘unligini taqozo etadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining yangilangan mazmuni inson huquqlari va ekologik xavfsizlikni muhim tamoyil sifatida belgilab, mavjudlikni tabiat bilan uyg‘unlikda tushunishga yo‘naltirilgan huquqiy va falsafiy asosni yaratmoqda. Ayniqsa, 49-moddaning mazmuni sog‘lom va qulay atrof-muhitga bo‘lgan huquqni konstitutsiyaviy kafolat darajasiga ko‘tardi.

Ekologik migratsiya esa bugungi kunda inson erkinligi, yashash huquqi va tabiat bilan uzviy aloqaning sinovi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Uni nafaqat tabiiy yoki iqtisodiy omil, balki inson va makon o‘rtasidagi ontologik bog‘liqlik sifatida ko‘rish lozim. M. Merlo-Ponti ta‘biri bilan aytganda, “inson makonda yashamaydi, balki makon bilan yashaydi”, degan g‘oya bu boradagi falsafiy qarashlarni mustahkamlaydi.

Orolbo‘yi hududida amalga oshirilayotgan ekologik tiklash ishlari, aholining yashash sharoitini yaxshilash, ekologik madaniyatni shakllantirish va konstitutsiyaviy kafolatlar ekologik migratsiyani kamaytirish va inson qadriyatlarini tiklashda muhim ahamiyatga ega. Bu esa ekologik adolat sari intilishni, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni huquqiy jihatdan mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2023-yilgi tahrir. – Rasmiy veb-sayt: <https://konstitutsiya.gov.uz/oz> (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
2. Orol fojeasini bartaraf etish harakati Konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanmoqda // O‘zA. – 2023. – 31 mart. – URL: https://uza.uz/oz/posts/orol-fojiasini-bartaraf-etish-harakati-konstitutsiyaviy-darajada-mustahkamlanmoqda_468535 (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
3. Orol fojiasiga konstitutsiya darajasida e‘tibor. Bu nimani o‘zgartiradi? // Kun.uz. – 2022. – 21 oktabr. – URL: <https://kun.uz/07184999> (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
4. Orolbo‘yida ekologik loyihalar: Global ekologik muammoning mintaqaviy yechimi yo‘lida // Yuz.uz. – 2024. – 4 noyabr. – URL: <https://yuz.uz/uz/news/orolboyida-ekologik-loyihalar-global-ekologik-muammoning-mintaqaviy-echimi-yolida-> (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
5. Ekologik munosabatlarning konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari: milliy va xorijiy tajriba // O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi rasmiy veb-sayti. – URL: https://constitution.uz/oz/pages/Ekologik_munosabatlar (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
6. Ekologiya va inson huquqlari himoyasi yo‘lida // Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi. – URL: <https://nhrc.uz/oz/news/m12800> (murojat qilingan sana: 08.05.2025).
7. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. – М.: Наука, 1999. – 512 с.
8. Jo‘rayev Z. B. Ekologik xavfsizlik va migratsiya masalalari. – Toshkent: Fan, 2023. – 150 b. – B. 83.
9. Jahongirov A. Sh. Ekologik migratsiya va uning ijtimoiy oqibatlari. – Toshkent: Ijtimoiy fikr, 2022. – 120 b. – B. 67.
10. Rasulov B. T. Ekologik muammolar va ijtimoiy xavfsizlik. – Toshkent: Universitet, 2021. – 200 b. – B. 143.
11. Yo‘ldoshev Q. X. Ekologiya va jamiyat: falsafiy yondashuvlar. – Toshkent: Akademnashr, 2020. – 176 b. – B. 88.
12. Brown L. Political ideologies: A reader and guide. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 400 p. – P. 34.
13. International Organization for Migration (IOM). World Migration Report 2020. – Geneva: IOM, 2019. – 496 p. – P. 7.